

”Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet...”

(Egy XVIII. századi női folyóirat helye az osztrák és a magyar sajtó történetében)

DEZSÉNYI BÉLA

Egy kis nyolcadrét alakú XVIII. század végi folyóirat 1795. évi folyamának három negyedéve, januártól szeptemberig (összesen 39 szám), egy-egy negyedévet összefoglaló kötetekben Kisfaludy Sándor könyvtárával került egy példányban az Országos Széchényi Könyvtár állományába. A folyóirat borítékcíme: *Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet von Neun Freundinnen ihres Geschlechts*.¹ Azért érdemes az egyébként megszokott késő-felvilágosodáskori elmélkedéseket, moralizáló írásokat, néhány érzelmes történetet, versikéket (utóbbiak egyikének szerzőjét, név nélkül, így jelöli meg: „von einem ungarischen Frauenzimmer”), tréfákat, itt-ott heti politikai hírosszefoglalót s végül — látni fogjuk, hogy nekünk ez igen fontos — színi kritikákat közlő kis nyolcadrétű folyóirattal foglalkozni, mert 1. az alcíme Magyarországra, magyar közönségre, magyar nőkre utal, 2. mert a legkorábbi és egyben a leghosszabb életű női lapok közé tartozik, legalábbis Kelet- és Közép-Európában.

1

Fel kell vetni a kérdést: ugyanolyan elbírálás alá esik-e a *Frauenjournal*, mint a Tersztyánszky Dániel-féle *Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus den sämmtlich kaiserlich-königlichen Erbländern*, amelyet — szerkesztőjének személye és tartalmának hazai vonatkozásai miatt — annak ellenére, hogy nem Magyarországon jelent meg és nem is magyar nyelven adták ki, a bibliográfusok mégis mindig a magyar sajtó legrégebb emlékei között soroltak fel²; — vagy mint az *Ephemerides Vindobonenses*, amelyet egy régebbi sejtés,³ majd újabb vizsgálatok⁴ alapján ma már szintén magyar érdekű újsággként tartunk számon, noha Bécsben jelent meg és latin nyelven írták?

A mi *Frauenjournal*unk magyar vonatkozású tartalma sokkal gyérebb, mint az előbbi kettőé.⁵ 1795. április 22-én,⁶ tehát fennállásának negyedik hónapjában, annak is végefelé, hoz először hosszabb magyarországi tudósítást, mégpedig egy éppen ebben a számban először előforduló „Theater-Korrespondenz” című rovatban. A budai és a pesti német színházak előadásairól közöl bírálatot, még hozzá nem is csekély késéssel. Az első beszámoló, január 1-i (!) keltezéssel Johann von Kalchberg: *Die Tempelherren* című ötfelvonásos szomorújátékáról szól, amelyet Budán 1794. december 1-én (!) mutattak be. Dicséri a színpad pazar kiállítását,

a szép díszleteket, de kifogásolja a kísérőzenét. „Am vorzüglichsten spielten Madam Weinmiller als Blanka und Hr. Jandl als Vorsteher des Tempelhofes.”

Ezentúl még néhány színházi beszámolót kapunk. A következő — ugyanebben a számban — *Wranitzky: Oberon* című háromfelvonásos operájáról szól, amelyet Pesten, 1794. december 11-én, Budán 12-én játszottak. A főszereplő (*Schländler*) a bíráló szerint igen rossz volt, noha Budán megtapsolták. Ez a szerep inkább *Girzik*nek való! Végül még ugyancsak ebben a számban olvashatunk *Guglielmi: Adelige Schuferin* című kétfelvonásos operájáról, amelyet december 17-én Budán adtak elő, itt már az előbb dicsért *Girzik* sem tetszett; a hősnőnek, Dlle Wipfelnek pedig — a bíráló szerint — még sokáig kell tanulnia, míg egy ilyen szerepet megfelelően fog alakítani.

A következő, április 29-i szám színházi rovata már Pesttel kezdődik és

január 1-i budai előadásról szól: *Der Glückswechsel, oder der lebenswürdige Sonderling* Lustspiel in 5 Aufzügen. A színészek nagy igyekezettel játszottak, de a darab nagyon gyenge és a fordítás egészen rossz. Különösen kifogásolja azonkívül a tudósító, hogy az előadás megkezdése előtt *Zöllner* úr⁷ nagyobbik leánya verses köszöntőt mondott. Az ilyesmi manapság már csak vándor színtársulatoknál szokás. De még a versek is rosszak voltak. Ha már verset akart szavaltatni *Zöllner* úr, íratta volna azt egyetemi tanárral, hiszen Pesten egyetem is van. De végre igazi elismerésre talál a gráci levelező előtt a január 12-i pesti előadás: *Das Mäd-*

chen von Marienburg. Weinmüller kisasszony játszotta benne *Chatinkát*, *Jandl* úr pedig a cárt. A szereplőket sokszor kihívták a függöny elé, és dicsérettel említi a bíráló, hogy a közönség tapsait szóval nem köszönték meg, mint még a legtöbb helyen szokás, csak meghajlással. Ennek az illőbb, modernebb formának minél előbb terjednie kell — mondja.

Végül még egy rövid hír ugyanebben a számban a január 22-i budai előadás-ról, a már többször említett, színésznek és szerzőnek egyaránt buzgó *Girziknek Die christliche Judenbraut* című darabjáról.

A két egymásután következő szám már-már állandó magyarországi színházi hírszolgálattal látszott kecsgetetni a gráci olvasó-nőket. De a következő számokban hiába keressük a budai és a pesti színház nyomát. Más magyarországi hír pedig alig van s az is néhány soros csupán. A még a színházi híreket megelőzve, a március 25-i 12. sz. mellékletében (*Anhang*) közölt, Kolozsvárról származó hír a legérdekesebb. A februárról keltezett 21 soros tudósítás arról szól, hogy a még 40—50 év előtt egészen patriarkális falusi életet folytató magyar nemesek közé is behatolt a felvilágosodás napsugara („die Sonne der Aufklärung”), leereszkedtek a hegyekből és a farsang alatt részben a „mi” (polgárok? erdélyi németek?) táncmultságainkon vettek részt, részben ők maguk adtak magyar multságokat („Nagiar-Ball”!). „Es war ein Ehrfurcht erweckender Anblick diese würdigen Männer mit ihren Schnurrbärten in Nationaltracht in die Stadt ziehen zu sehen. Steifes Bewusstseyn der herrlichen Thaten ihrer Vorväter, und angebohrene (sic) preiswürdige Hochachtung gegen die Vorzüge ihrer Nation sass auf den Stirnen der nobeln Dazier. Nur mit männlichem Anstande ohne jene neumodischen Bücklinge, und detto überflüssige Zeremonien vergönnten sie uns die Ehre selbst ihren Nagiar-Ball zu besuchen, und beym zärtlichen Abschiede riefen sie uns noch tausend freundschaftliche *Teremtette* in ihrer Nationalsprache zu...” Az anakronisztikus nemesi életmód látszólag naiv csodálata mögött lehetetlen meg nem látni a finoman rejtett iróniát...

A kolozsvári tudósítás után következik ugyanebben az *Anhangban* a már említett magyar, vagy valószínűleg inkább magyarországi német hölgytől származó *An den Tod* című 16 soros elégia, amelyben a halálvágy végül az élettel való sóhajos kiegyezésben oldódik fel.

„Aus Ungarn” van keltezve a július 15-i 28. szám *Die unglückliche Luise* — *eine Skizze zum Nachdenken* című 5 oldalas elbeszélése is, de a keltezésen kívül itt magyar nyomot nem észlelhetünk. A boldogtalan Lujzát akarata ellenére kényszerítik férjhez, ez szerencsétlenné teszi őt és korai sírba dől. Színhely és környezet színtelen, sem akarva, sem akaratlan nincs benne semmi „magyaros”.

Ugyancsak magyar nőnek mondja magát a *Vollständiger Unterricht, wie man mit leichter Art ein Philosoph werden kann* című satirikus eszmefuttatás szerzője („Von einer ungarischen Dame eingesandt”). (Május 6-i 18. sz. 277—284. l.) Ezen túlmenően azonban semmi sem emlékeztet a hatoldalás cikkben magyar viszonyokra vagy magyar problémákra.

Nem lehet magyar vonatkozást keresni a 17. szám utolsó lapjának alján látható közleményben egy tévesen beküldött címről *Egerből*: itt nyilvánvalóan a csehországi Egerről van szó, a magyar Eger német neve: Erlau.

Összegezzük az eddigieket: lehet, hogy volt a szerkesztőben vagy a kiadókban olyan törekvés, hogy magyar (vagy inkább az akkor Magyarországon élő német ajkú) előfizetőket szerezzenek a csábító borítékcímmel és a néhány pesti, budai

vagy kolozsvári hírrel — de vagy nem értek el eredményt, vagy az igyekezet is gyenge volt, hiszen a színházi hírek hónapokat késtek (s ezzel még azt a gyanút is felkeltik, hogy átvételek, nem első kézből valók). Lehet persze, hogy hirdetőkre is számítottak magyar földről. A korhoz képest elég gyakran közölt hirdetéseket a kis gráci újság — igaz, hogy ezeknek egy része szórakoztató tréfa, a hirdetések máshol is előforduló egykorú paródiája, mint az itt következő: „Eine Herrschaft auf dem Lande, nicht weit von A. sucht einen Menschen in ihre Dienste, der einen Gärtner, Koch, Barbier, Reitknecht, Friseur, Jäger, Verwalter und Tagelöhner nach Beschaffenheit der Umstände vorstellen kann, er muss von starken, dauerhaften Knochen seyn, und einen verderbten Magen haben. Er bekömmt freye Kost und jährlich 10 Thaler, nebst ein paar abgesetzten Stiefeln.”

Egy magyarországi hirdetést is találunk az augusztus 19-i 33. szám *Anhang*-jában (263. l.). Mint kordokumentum, álljon itt teljes egészében:

Nachdem von der Hoch- und Wohlgebornen Frau Theresia Gräfin v. Nyary vermählten Baronesse v. Horezky und dem Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn Franz Grafen von Amade bey Szobotiz im Neutraer Comit at ein Braunstein-Bergwerk eröffnet worden, dieser Braunstein aber, nach mehrmalen gemachten Proben einer der besten in den k. k. Erblanden ist. So machet man mittelst dieses allen und jeden, denen daran gelegen seyn mag, bekannt, daß dieser Braunstein nicht nur Centnerweis verkauft, sondern auch, daß auf mehrere Jahre Contracte geschlossen werden können. Kauflustige haben sich dieserwegen, als auch wegen des Preises bey der k. k. Bergerichts-Substitution in Bösing, in Szobotiz bey der P. T. Frau Theresia Gräfin v. Nyary vermählten Baronesse v. Horezky, und in Szeniz bey dem P. T. Herrn Franz Grafen v. Amade zu erkundigen.

A lényeg mégis az, hogy a Frauenjournal már az 1795. év harmadik negyedében többé-kevésbé teljesen megfeledezett Magyarországról. (Talán *Kisfaludy* Sándor is ezért nem tartott már igényt az utolsó negyedévre.) A magyar sajtóbibliográfiában tehát említést nem kíván, nem hasonlítható az *Allergnädigt privilegirte Anzeigen*hez, sem az *Ephemerides Vindobonenses*hez. Az első magyarországi női folyóirat a magyar sajtóbibliográfia szempontjából tehát továbbra is a nemrég előkerült pesti *Zeitung für Damen*, amely persze csak több mint tíz évvel a Frauenzeitung után, 1806-tól 1809-ig élt.⁸ A néhány színházi hírre is inkább színház- kultúrtörténeti érdekességük miatt érdemes utalni: verses prólogusok időszerúsége, a tapsok megköszönése szóban vagy meghajlással, stb.⁹ De a néhány közlemény, meg főleg az, hogy az egyetlen magyarországi hirdetés egy nem is éppen közönséges bányatermékre, mangánra keres vevőt — valahogy állandó magyar kapcsolatot feltételez. A jószándék arra, hogy egy Magyarországra, meg bizonyára a magyarországi németekre különleges figyelmet fordító orgánium alakuljon ki, feltétlenül megvolt. Hogy miért nem sikerült teljesen, azt ez idő szerint nem lehet pontosan megmondani. Talán politikai okot sejtethünk mögötte: a Frauenjournal erős aufklerista szellemben íródott és ennek az iránynak magyarországi terjedése különösen ezekben az években vált fokozatosan ellenszenvenné a hatóságok előtt. A magyar hírlapirodalom szándékos és tervszerű visszafejlesztése ekkor kezdődött.

A magyar vonatkozásokon túl azonban a *Gratzer Frauenjournal* Kelet- és Közép-Európában egyike a legrégebb nők számára írt folyóiratoknak,¹⁰ és úgy látszik az egész egykorú hírlap- és folyóiratirodalomban a leghosszabb ideig élt hasonló vállalkozás. Ugyanis a *Kisfaludy* Sándor könyvtárában megvolt hiányos évfolyam nem a teljes folyóirat, hanem csak annak töredéke. Pontosabban: a *Gratzer Frauenjournal* nem 1795-ben indult, hanem — más címmel — még 1792-ben és

áltozás után legalább 1797-ig fennállott. Az első fellelhető *ür Damen und andere Frauenzimmer*; ezzel a címmel három lent meg, majd a negyedik füzettel *Journal für Damen und r* lett a címe és ezzel a címmel jelent meg az 1793-i második te is. Az 1794-i évfolyam ismét címváltozást hozott: *Neues Schönen Deutschlands zur angenehmen und lehrreichen Unter-* von H. G. Hoff, k. k. Beamten. 1795. január 7-én, az év első számával a *Gratzer Frauenjournal* címet. Ezt az évfolyamot ismertettük magyar vonatkozásai miatt. Az itt Budapesten található egyetlen példány alapján túl gyors általánosítás volna azt mondani, hogy Magyarországra csak ez az egy évfolyam jutott el — éppen magyar vonatkozásai jóvoltából — de talán mégsem véletlen, hogy éppen ez maradt fenn a Kisfaludy-könyvtárban. A kis lap azonban tovább élt és az elkövetkező két évben még két címváltozáson ment keresztül: *Grätzer Frauen—Zeitschrift*. Dem schönen Geschlechte und den Freunden desselben gewidmet. 1796, 4 füzet 2 kötetben. És végül: *Frauen-Journal*. Dem schönen Geschlechte und ihren Gönnern geweiht von den Herausgebern. 1797. 1—12. sz. 2. kötetben.¹¹

A folyóirat szerkesztőinek nevét ez idő szerint nem tudjuk megállapítani, az egyik évfolyamon megnevezett Hoff nevű „hivatalnok” kivételével. Érdekes, hogy éppen a magyar vonatkozású 1795-i kötetet kilencen is „ajánlják”, azaz valószínűleg írják, mégpedig, mint magukról mondják, „Freundinnen ihres Geschlechts” — tehát maguk is nők. Az 1795. május 6-i 18. szám *Anhangjának* végén olvasható előfizetési felhívás még annyit árul el, hogy tanult és fürge asszony-személyek („erudite und muntere Frauenzimmer”) és hogy titkárnőjük is van („welche auch noch eine Sekretärin haben”). Egy másik helyen (márc. 18.) a titkárnő, sőt rajta kívül az elnöknő nevének kezdőbetűit is elárulják. Az előbbi: *Fräulein von M. . .*, az utóbbi *Gräfin von C.*

Az egyetlen közreadói néven, Hoff néven kívül csak a nyomdászok vagy a kiadók nevezik meg magukat. 1792-től 1793-ig Ant. *Tedeschi* a nyomdász. 1794-ben *Rodelmayr*, 1795-től kezdve a kiadók: Mich. Hermann *Ambros*, majd B. *Hranz*.¹²

Nagyon valószínű, hogy a címváltozások csak a figyelemkeltést szolgálták (az 1795-i kötetnél ez nyilvánvaló), de lehet az is, hogy a nyomda- és kiadóváltozásokkal függték össze. Mindenesetre egyetlen összefüggő vállalkozásról van szó: ezt a füzetek mindvégig egyforma alakja és külseje is bizonyítja.

Az 1792-ben indult kis folyóirat az osztrák sajtó *II. József* alatti nagy előnyomulásának már csak sereghajtója. És felfejtésre váró titkainak nem a legkisebbike, hogy nem a fővárosban jelent meg és hogy a fővárosban hozzá hasonló hosszú kitartással női lap sem a maga évtizedében, sem az előzőben nem volt. Az osztrák sajtó súlypontja már ebben a században is Bécs — igaz persze, hogy azért a második legnagyobb osztrák város a XVIII. század második felében már rendelkezett egy újsággal *Grazer Merkur* címmel, sőt a nyolcvanas években már kétfővel, s ezek közül a *Grätzer Zeitung* hetenkint hatszor jelent meg. Bécsben az ún. „erkölcsi hetilapok”-nak még a *Klemm*-féle *Die Welt* és a szabadkőműves *Sonnenfels* hasonló lapjaival 1762-ben indult hulláma irodalmi, színházi és egyéb szórakoztató lapok között 1774-ben már egy rövid életű női lapot is sodort magával: *Die Meinungen der Babette, eine Wochenschrift für Frauenzimmer*. A nyolcvanas években azután már egy sor nők számára írt lapot találunk Bécsben: *Wahrheit*

für und über die Frauenzimmer (1782—1783, szerkesztője a magyar sajtó történetéből is ismert besúgó és röpiratíró *Hoffmann* Lipót Alajos!); *Merkur für Damen* (1783—1784), *Journal für Frauenzimmer* (1784), *Für Österreichs Töchter* (1785), *Blatt für Frauenzimmer* (1789).¹³

A bécsi női lapok kivétel nélkül rövidebb életűek az 1792-től 1797-ig makacs kitartással megjelent grácinál. És ennek nem kell szégyelnie magát a „világszínvonal” szempontjából sem, legalábbis ami a tartós fennállást illeti.

Az első női lapok más, Ausztriánál nyugatabbra eső országokban is a XVIII. századnak, közelebről a felvilágosodás korának jellegzetes termékei. A XVII. század a politikai hírlapok, a XVIII. század a folyóiratok bölcsőköra. Az első folyóirat a Párizsban megjelent *Journal des Sçavants* (1665-től) már egy egészen napjainkig élő folyóirattípus: a tudományos sajtó őse. A nála néhány évvel fiatalabb második francia folyóirat, a *Mercure Galant* (1672-től) címe már magában foglalja programját és az általa képviselt *laptípus* jövőjét. És kétségtelen, hogy már női közönségre is számított sokszor érzelmes, sokszor szellemes, mindig szórákzóztató híreivel. Legtöbbször címükben is hirdették a kedélyes, főleg nőknek szóló, „bizalmas” közleményeket, fecsegő mende-mondákat, de amellet a korai felvilágosodás sok részletgondolatát is kínál, fontos koreszméket propagáló angol, „essay-journal”-ok, vagy — ahogyan főleg német követőiket nevezték — az „erkölcsi hetilapok”. (Moralische Wochenschriften.) Mert az angol példa nyomán ez a folyóiratfajta átterjed a kontinens országaira is és szorgosan szaporodik. Első angol képviselői a *Steele* és *Addison*-féle *Tatler* (1709) és *Spectator* (1711), a franciaíknál *Prévo*st abbé és mások folyóiratai (*Le Spectateur Français*, *Le Pour et le Contre* stb.) Németországban előbb a hamburgi *Patriot* (1724), majd a német felvilágosodás irodalmi vitáit elindító *Gottsched*-féle *Die Vernünftigen Tadelrinnen* (1725). Utánuk hosszú sor, amelyet méltóképpen zár be a *Wieland*-féle *Teutscher Merkur* (1773). 1766 és 1790 között Németországban összesen 2191 új folyóirat indult, ezek közül 718 a hetvenes, 1225 a nyolevanes években. Ezek közül 742 tartozik a „szórákzóztató” lapok csoportjába, amelyek túlnyomóan „erkölcsi hetilap” jellegűek. Az utóbbiak közül 89 indult 1766—1779, 266 1770 és 1780 és 387 1880 és 1890 között.

Az erkölcsi hetilapnak megfelelő típust töltik meg új tartalommal az egyre szatírikusabb, élesebben társadalmat bíráló hangot megütő orosz folyóiratok, amelyek ellen maga *Katalin* cárnő lép fel — de nem csak börtönnel és cenzúrával, hanem folyóiratok alapításával is. Hiszen az uralkodónő is a felvilágosodás hívének tartja magát. A vegyes tartalmú hetilapdivat Magyarországra is eljut: Pozsonyban *Windisch* Károly *Gottlieb* indít a *Pressburger Zeitung* melléklete képpen felvilágosult hetilapokat az 1780-as évek végén és az 1790-es évek elején (*Ungrisches Magazin* stb.) Lengyelországban *Lorentz Mitzler*, *Gottsched* barátja adott ki német és lengyel nyelvű folyóiratokat. (*Warschauer Bibliothek, Wiadomości Ekonomiczne i Uczone*.)

De a szorosan vett női lapok, azok, amelyek nem csak közönséget kerestek a nők körében, hanem kizárólag nőkhöz akartak szólni, mégpedig nőket érdeklő, a nők fejlődését, nevelését, érvényesülését is megpendítő témákról — és amelyeknek végül sokszor már írói is nők voltak — akkor indultak, amikor a felvilágosodás ősfolyóiratai szakok és témák szerint kezdtek megoszolni: az egységes tudományos folyóirat helyett megjelentek külön az egyes tudománysszakok közlönyei — az egységes erkölcsi, társadalmi—szórákzóztató hetilap pedig irodalmi, színházi,

nevelési folyóiratokra bomlott. Azután éppen az utóbbi kategóriában a felvilágosodás már egyik élénken vitatott problémájaként a nőnevelést, majd a nők tájékoztatását, felvilágosítását, szórakoztatását tűzték ki célul. Az 1750-es évek végén és az 1760-as évek elején Lipcsében *Die Frau*, Párizsban *Journal des Dames*, Hamburgban *Neuigkeiten für das schöne Geschlecht* címmel indultak az elsők. Nagy jelentőséget nem tulajdonítottak nekik a történetírók és a tartós fennállás, meg a színvonal szempontjából a németországiak közül is csak kettő múlhatta felül a gráci *Frauenjournalt*: a neves író, Johann Georg Jacobi által Düsseldorfban kiadott *Iris* (1774—1776), munkatársai között többek közt Goethevel, valamint a gráci laphoz hasonlóan már a kilencvenes években a híres Cotta kiadó által indított *Flora, Deutschlands Töchtern geweiht* (1793—1803). Az utóbbiba olyan ismert költők és írók is írtak, mint Forster, Kosegarten és Hölderlin. De az átlag úgy látszik nem múlta felül tartalmában a gráciak hetilapját; az *Iris*nek éppen azért kellett megszűnnie, mert igényességével elriasztotta a még nem eléggé érett közönséget. És a tartós fennállás szempontjából is csak a *Flora* érte utól, illetve múlta felül a gráci női lapot.¹⁴

Mindent összevetve a hosszú évekig megjelent gráci *Frauenjournal* kiemelt szerepet látszik betölteni a korai női lapok történetében. Tegyük hozzá még, hogy olyan időben, *Ferenc* császár rendőri abszolutizmusának kezdetén, amikor a gazdag bécsi folyóiratirodalomban is átmeneti apadás állt be, s az egész sajtó néhány lapra zsugorodott össze, amelyek között női már egyetlen egy sem szerepel. És ha ilyen szempontból nézzük meg még egyszer közelebbről az OSZK-ban meglevő három kötet tartalmát, akkor — fenntartva a cikkünk elején alkotott sommás ítéletet, amely egyébként a német sajtótörténeteseknek a női lapok átlagáról alkotott véleményével is egyezik — mégis el kell ismernünk, hogy a kritikus kilencvenes években bátran tartotta magát az előző évtized felvilágosítóinak a hangvételéhez — és ezt éppen 1795-ben, azokban a hónapokban, amikor Budán *Martinovics* pere jutott végzetes befejezése felé és a mi jakobinusaink osztrák eszmetársait is üldözték. Az évfolyam I. számában mindjárt *II. Józsefről* szól az első cikk, és azt emeli ki a modern császár tettei közül, ami *I. Ferenc*nek éppen 1795-ben megjelent új cenzúraendjével legélesebben ellenkezik: „Unter Josephs Regierung entstand daher in den Erblanden ein ganz neuer Geist der Freiheit im Denken und der Freimüthigkeit im Reden und Schreiben.” (8. l.)

A változatos, egyes kis közlemények jó része francia felvilágosult írók műveinek, aforizmáinak fordítása (*Saint-Evremond*, *Marmontel* stb.). Még a női haj színének a divatját is *Brantôme* dönti el. (430. l.) Egyáltalán, különös, ahogyan ez a női lap a divatot kezeli. Noha szerkesztői tudósításai, előfizetési hirdetései ígrik a divatképeket (pl. 144. l.), valójában ilyen képet egyáltalán nem látunk (legalábbis a mi példányunkban), ha meg divatról szól a *Frauenjournal*, mindig politikai hátsó gondolattal teszi. Semmi sem érdekesebb a divatlap számára, mondja, mint a francia forradalom változékony eseményei. (7. sz. *Anhang*.) Érdekes volna tudni a forrását a 24. számú *Anhang Moden-Neuigkeiten* c. cikkének (394. l.), amely a régi, forradalom előtti francia divatról ezt írja: „ein Volksmärchen, eine Stadtneuigkeit, ein Luftballon, eine Anekdote aus dem Palais-Royal, waren in dem alten luxuriösen leichtsinnigen Paris mehr als hinreichend in einem Tage neue Moden à la zu schaffen, die ganz Paris, und vielleicht ganz Deutschland noch eher, als Paris, trug. Aus dieser Quelle flossen uns z. E. alle die schönen Moden à la Marlborough, Eveque sur la paille, cacat du Dauphin, Vomissement

(a szövegben sajtóhibával *p* a *v* helyett) *de la reine, à la Ballon, à la Hérisson, à la Monstre...*"

Az érzelmes történetek is „Párizs központúak”. Jelentős részük a forradalomban játszódik. Hóseik: a bérlő, aki afféle jószágos vén gazember módjára megvásárolja a gazdag nemes elkobzott birtokát, hogy azt az üldözött gyerekeinek adja vissza (124. l.) — egy öreg nemes, akinek birtokát a polgár veszi meg a „nemzeti vagyomból”, majd örökre vendégül látja a volt tulajdonost stb. A jószívű francia polgárral szemben megérdemelt végzetébe rohan a szegényembert kifosztó, ártatlan polgárleányokkal erőszakoskodó német nemes. (*Treulosigkeit und Undank*. 11. *Anhang*. 80—86. l.)

A forrongó Párizs, a harcterek, a francia vidék politikai mozgalmái a legfőbb tárgya a *Politische Zeitgeschichte* c. rovatnak, amely az év első felében az egyes számok — és néha az *Anhang* — jelentős részét tölti ki. A jakobinusok bukását méltónak tartja véres uralmukhoz — de ettől a köztársaság csak megerősödött. Nemcsak a franciák, de az általuk megszállt Hollandia is készségesen védi az új intézményeket. Az 1795 március 19-i felkelésről ezt írja: „So endigte dieser Tag, der, wie der 12te Germinal, das Grab der Republik zu seyn schien, und der, wie jener, nur ihre Grundlinien befestigte.” (Jun. 10. *Anhang*. No. 23.) A Faubourg Saint Antoine-beli véres jeleneteket elítéli, de színesen, izgalmasan írja le. (jún. 17.) Leplezetlenül csodálja a franciák hazafiasságát, csak „lassen Sie uns Gott aus ganzem Herzen bitten, dass er diese tapfere Nation mit dem Geiste des Friedens beseele, und dass ihre martialische Wuth in eine heilsamere Mode verwandle.” A legfőbb remény végig a köztársaság győzelme: „Alle Meynungen sind hier für die Republik gestimmt: und ihr werdet sie niemals umstimmen: so viele schlaflose Nächte, so grosse Aufopferungen für die Freyheit sollen nicht unbelohnt bleiben, die guten Bürger können ruhig seyn, wir wollen die Republik, wir werden sie unerschüttert erhalten, oder unter ihren Trümmern begraben werden.” (Júl. 8.) Igaz, ezt egy a konventben elmondott szónoklatból idézi a *Frauenjournal*, de ez az idézet éppen az egész hosszabb tudósítás vége, kicsengése.

És annál nagyobb hangsúly esik rá, mert ez az utolsó tudósítás; mintha erőszakkal elnyomták volna ezt a buzgó hangot: a *Zeitgeschichte* ettől kezdve eltűnik a lapból. Helyette újra hosszú színházi tudósítások következnek, mégpedig most már a számok legelején, de ezekben is már csak a gráci színház szerepel.

A forradalom burkolt kultuszának nyoma a *Frauenjournal* első, január—márciusi kötetének füzetalakú melléklete: *Beschreibung und Abbildung des Telegraphen oder der neuerfundenen Fernschreibmaschine in Paris*. A melléklet a negyedévi kötethez van fűzve, nyilván azzal összetartozóan adták ki. Arról a „messze, hamar író eszközről” tudósít, amely a távíró őse és amelyre a híradástechnika történetében először alkalmazták a „telegráf” elnevezést. Lényege a Louvre tetőzete fölött Párisban elhelyezett és messzire látható három függőleges tengely körül mozgatható fakar: a három kar egymáshoz viszonyított helyzetét a palota fölött épített házikóból változtatni, irányítani lehet és minden helyzet az ábécé egy-egy betűjének felel meg. A három kar messzire látható; egyenlő távolságokban, egymás felől távcsővel könnyen kivehetően (olvashatóan) hasonló állomások veszik át és adják tovább a betűket egy távoli végpont felé. Ez a jelzőrendszer Franciaországban egészen a Morse-telegráf végleges meghonosulásáig üzemben volt, 1833-ban 410 állomása vette és adta át az üzeneteket.

De feltalálása a forradalom vívmánya, s azt kevéssel a *Gratzer Frauenjournal*

előtt a bécsi *Magyar Hirmondó* is részletesen tudatta a francia hírekért ugyanúgy lelkesedő olvasóival. A feltaláló „egy *Chappe* nevű párisi ingieur (Földmérő)”, aki „eleibe terjesztette találmányát a nemzetgyűlésnek, amely azt megvizsgáltatván jónak ismerte és mindjárt elkezdte a maga parancsait mind a spanyol határoknál, mind a Rajna mellékén táborozó seregeivel ezáltal közölni.” A Párizstól 40 mérföldre levő Condé várának visszavételét 20 perc alatt tudta meg a nemzetgyűlés.

Mind a magyar újságban, mind a gráci folyóiratban az új technika forradalmi vívmánya a francia szellem diadalát hirdeti a teljes erővel arra figyelő kelet-európai olvasók számára.¹⁵

Megfigyeléseinket összegezve: a *Gratzer Frauenjournal* a magyar sajtótörténetben nem tölt be olyan szerepet, amilyent címe után hihettünk volna. Bár már magában véve az sem érdektelen, hogy a fiatal *Kisfaludy* Sándor éppen erre a felvilágosult, franciás szellemű lapra fizetett elő. De a folyóiratirodalom általános történetében és főleg a Közép- és Kelet-európai női lapok történetében még foglalkozni kell vele. A felvilágosodáskori gazdag osztrák hírlapirodalom utolsó képviselője, a maga korában, kisvárosi környezetében tovább hirdeti a polgári haladást, a franciák harcait, a republikánus-szimpátiákat akkor, amikor az ilyen hangok a Habsburg-birodalomhoz tartozó fővárosokban egyre halkabbak lesznek, majd évtizedekre egészen elcsendesülnek.

Jegyzetek

1. Hangsúlyozzuk, hogy a teljes cím csak a negyedévenként kiadott borítólapon olvasható; a hetenként megjelenő egyes számok fejcíme csak *Frauen-Journal*. Az OSZK példánya nem teljes, egy negyedik szám is megjelent. (L. alább.)
2. Dezsényi Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Budapest 1941. 411.
3. Dezsényi Béla: *A Nova Posoniensia és a hírlapolvasók a XVIII. században*. = *Magyar Századok*. Budapest 1948. 142—163. l.
4. Kókay György: *Az Ephemerides Vindobonenses*. (1776—1785.) *Magy.* = *Könyvszle*. 1957. 347—358. l.
5. Nagydiósi Gézáné: *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig*. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1957. 193—227. l.
6. 247—250. l.
7. Színész-család feje, fiai és lányai is színészek.
8. Busa Margit: *A legelső magyarországi német nyelvű női folyóirat*. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963—1964. 265—269. l. „A magyar hírlapirodalom első százada” c. id. bibliográfiában még a *Függelékben* tartottuk nyilván *Damenzeitung* címmel, azok közt a lapok közt, amelyeket az irodalom említ, de amelyeknek létezéséről nincs biztos tudomásunk. Az a feltevés azonban, hogy a *Zeitung für Damennek* zenei melléklete is volt, nem valószínű.
9. Az idézett előadások egyenként megtalálhatók a budai és pesti német színház *Kádár* Jolán által közzétett repertoárjában. A budai és pesti német színház története 1812-ig Budapest 1914. Függelék. 99—141. l. *Kádárnál Weinmüllerné, Schlanderer és Wipfel* kissasszony nem szerepel. A színészek teljes névsorát nem hozza az e korszakra nézve különösen érdekes adattár sem: *Hankiss* Elemér—*Berczeli* A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája XVIII—XIX. század*. Budapest 1961. *Pukánszky-Kádár*, Jolantha: *Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn*. T. Bd. München 1933, S. 94. szerint 1797 előtt nem ismerünk színházi tudósításokat Pestről és Budáról. Ha így van, ez lényegesen emeli a *Frauenzeitung* kritikáinak értékét.
10. Dezsényi Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunától az országban*. Budapest 1947. 9. l.

11. A több című, de azonos folyóirat teljes gyűjteménye tudtommal csak a gráci Steiermärkische Landesbibliothekban van meg. Talán ezért van, hogy a bibliográfiák és sajtótörténetek (l. a köv. jegyzetben) az összes címetek sehol sem említik, összefüggésük és ebből következően a lapnak fél évtizednél hosszabb fennállása eddig tudományos érdeklődést tudtommal nem váltott ki. A Steiermärkische Landesbibliothek könyvtárosainak a szíves és gyors segítségért köszönettel tartozom.
12. A két nyomdász nevét Grác nyomdásztörténetének legújabb áttekintő feldolgozása (Kelbútsch, Friedrich: *Graz als Druckerstadt. Ein Querschnitt durch die steierische Druckergeschichte von 1559 bis 1806. Biblos.* 1965. 14. évf. 3. sz. 123—131. l.) nem említi. Wurzbach lexikonjában sem a nyomdászok, sem Hoff nem szerepelnek.
13. Felsorolásuk Kurt Strasser modern feldolgozásában (*Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit.* Wien 1962. 115—116., 141—142. l.) A régebbi osztrák sajtótörténetek (Winckler Johann: *Die periodische Presse Österreichs.* Wien 1875. 39—49. l. Zenker, E[rnst] V[iktor]: *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848.* Wien-Leipzig 1892. 77., 143. 154. l.) ennél több címet sorolnak fel, de adataikat másodkézből veszik, többnyire egyetlen említés alapján, s ezért Strasser kritikáját kell elfogadnunk, aki szerint ezeknek a létezése nem bizonyítható, illetve nem ausztriai, hanem németországi kiadványok voltak. De Strasser sem kizárólag autopszia alapján dolgozott, mert a bécsi hírlapgyűjtemények hiányosak; más helyen rámutattunk, hogy a Bécsben megjelent XVIII. századi magyar lapok sincsenek meg hiánytalanul az ottani Nemzeti Könyvtárban. V. ö. *Magy. Könyvszle.* 1966. 1. sz. Egyébként Strasser (éppúgy, mint Zenker) csak a bécsi sajtóval foglalkozott. A gráci női újságot az osztrák források közül csak Winckler említi, de csak legelső címén.
14. Weill, Georges: *Le journal.* Paris 1934. 35—40, 65—71, 103—105. l. Ledré, Charles *Histoire de la presse.* Paris (1958), 78. l. Dezsényi Béla: *Egyetemes sajtótörténet. II.* Budapest 1960, Magyar Újságírók Orsz. Szövetsége. Jegyzet. 3. l. Az orosz sajtóról: *Isztorija ruszskoj zszurnalisztiki XVIII—XIX vekov.* Pod redakciej A. V. Zapadova. 57—84. l. A lengyel erkölcsi hetilapokról l. Dezsényi: *Az időszaki sajtó története a Dumatáj országában.* I. h. Németország és Ausztria; Kirchner Joachim: *Das deutsche Zeitschriftenwesen* I. Teil. Leipzig 1942, 157, 176., 283—285. l. „Fast alle diese Blättchen waren unbedeutende Eintagserscheinungen, deren bunte Titel wohl noch das Auffälligste und Kurzweiligste von ihnen zu sein scheinen.” „Nur wenige heben sich aus der Fülle der platten, moralgetränkten Machwerke heraus.”
15. A *Magyar Hírmondó* az 1794. szept. 30., nov. 11., dec. 2., dec. 26. és dec. 29-i számában írt a Chappe-féle táviróról (D. Szemző Piroška: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve.* 1953. 101—184. l.), tehát előbb, mint a *Frauenjournal.* Mégsem valószínű, hogy az utóbbi részletes, külön füzetben megjelent tudósítása átvétel volna: inkább közös forrásra megy vissza mindkettő. A távközlő készülék mindkét helyen közölt ábrája is minden bizonnyal egy francia eredeti utánmetésze. Egyébként D. Szemző id. cikke a *Magyar Hírmondó* hírforrásául szolgáló külföldi lapok között *Gratzer Frauenzeitung*ot is említ, amely bizonyára a *Frauenjournal,* vagy annak egyik korábbi címváltozata. A *Magyar Hírmondó* forradalmi híreiről, a jakobinus mozgalommal való összefüggéseiről és a kérdés újabb irodalmáról l. még Kókay György: *A bécsi Magyar Hírmondó. 1784—1803. Az Orsz. Széchenyi Könyvtár Évkönyve.* 1957. 164—192. l.

"Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet..."

Die Bedeutung einer Frauenzeitschrift vom XVIII. Jahrhundert für die österreichische und ungarische Pressegeschichte

B. DEZSÉNYI

Mit der Büchersammlung des Rokokodichters Sándor Kisfaludy gelangten drei Bände einer Zeitschrift in den Besitz der Nationalbibliothek Széchenyi in Budapest. Sie enthalten drei Vierteljahrsbände, insgesamt 39 Nummern. Der Umschlagtitel lautet: *Gratzer Frauen-*

journal, Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet von neun Freundinnen ihres Geschlechts. Im Artikel werden die drei Oktavbände nach zwei Gesichtspunkten untersucht, namentlich werden erstens die ungarischen Belange erörtert, zweitens die Stellung der kleinen Zeitschrift in der allgemeinen Geschichte der Frauenperiodik, mit besonderer Berücksichtigung Österreichs und Südosteuropas. Es stellt sich heraus, dass das Frauenjournal nicht in die Kategorie der Blätter eingereiht werden kann, welche zwar in Österreich (Wien) verlegt und gedruckt wurden, deren Inhalt aber ausschließlich oder fast ausschließlich die damaligen Länder der ungarischen Krone betraf (als solche waren von jeher die *Allernädigst privilegierten Anzeigen* von Tersztyánszky bekannt, und dasselbe gilt auch von den *Ephemerides Vinobonenses*). Es liegt aber auf der Hand, dass die Absicht, Leser und auch Mitarbeiter, ja sogar Anzeigenkunden aus Ungarn (vorwiegend von den deutsch als Muttersprache sprechenden ungarischen Stadtbürgern) zu werben, bestanden hat. Aus dem Inhalt von ungarischem Belang sind nicht sowohl die von unbekanntem ungarischen Damen eingesandten, ohne Verfasseramen erschienenen literarischen Produkte (ein Vers, eine Erzählung, eine philosophische Plauderei) zu erwähnen, als die Berichte über Vorstellungen des deutschen Theaters in Ofen und Pest, zumal aus diesen frühen Jahren der deutschen Schauspieler-Truppen sonst keine ausführliche Rezensionen bekannt sind.

Was die zweite Frage betrifft, gibt Verfasser der Vermutung Ausdruck, dass das Frauenjournal vielleicht einer näheren Untersuchung als frühe und verhältnismässig langlebige Vertreterin ihrer Gattung würdig ist. Es wurde bisher unseres Erachtens nicht genügend erwogen, dass das Frauenjournal unter verschiedenen Namen (der erste Titel lautete *Journal für Damen und andere Frauenzimmer*, in der Literatur wird zumeist nur dieser Titel angeführt) sechs Jahre lang hartnäckig sein Leben behauptete, und das in einer Zeit wo im Habsburgerreich die Zeitschriften der Aufklärung den Behörden immer weniger beliebt waren. In Wien schrumpfte die unter Joseph II. aufgeblühte Zeitschriftenliteratur ganz zusammen, in Graz behauptete sich das kleine Frauenjournal bis tief in die polizeilich jeweilig strenger überwachten neunziger Jahre hinein. Dabei hat es gar kein Hehl aus seiner aufklärerischen, franzosenfreundlichen Gesinnung gemacht — worin sie übrigens mit der gleichaltrigen ungarisch-sprachigen Presse in Wien auf gleichem Fusse stand. Eine vollgültige Wertung des interessanten kleinen Blättchens ist aber an Hand unseres unvollständigen Exemplars nicht möglich.